

*Спеціалізованій вченій раді К 64.051.31
у Харківському національному університеті
імені В.Н. Каразіна*

ВІДГУК

**офіційного опонента на дисертацію
ГІЛЬБУРТА АРТУРА МАКСИМОВИЧА
«Конституційно-правові засади політичної системи України»,
подану на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук за спеціальністю
12.00.02 – конституційне право; муніципальне право**

Глибоке вивчення і критичний аналіз тексту поданої на захист дисертації, автореферату та наукових праць здобувача, опублікованих за обраною темою, дають підстави зробити наступний висновок.

Актуальність і значущість теми дисертаційного дослідження. Тема дисертаційного дослідження, що обрана А.М. Гільбуртом, є, безумовно, актуальною. Це обґрунтовується, передусім, процесами розбудови демократичної, правової державності та європейської інтеграції, що передбачають, зокрема, модернізацію усієї системи політичних відносин, перегляд організації публічної влади в бік її демократизації та гуманізації, удосконалення територіальної організації публічної влади, посилення ролі інститутів громадянського суспільства тощо. Комплексна конституційна модернізація, що досі триває в Україні, актуалізує проблеми удосконалення існуючих та розробку нових механізмів взаємодії між суб'єктами політико-правових відносин на основі сучасної доктринальної бази, яка б враховувала новітні здобутки, перетворення та тенденції розвитку конституційно-правових засад політичної системи провідних держав світу. У наявних на сьогодні вітчизняних працях дана проблематика розглядається здебільшого побіжно і фрагментарно, як правило в контексті модернізації форми правління чи загальних проблем конституційно-правового статусу окремих суб'єктів політичної системи, тоді як комплексні дослідження фактично конституційно-правових засад політичної системи відсутні, що не відповідає важливості цієї проблематики та пов'язаних з нею викликів. То ж представлена дисертація

заповнює наявні в конституційно-правовій науці прогалини і має значний гносеологічний і праксеологічний потенціал.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до п. 1.1, 1.2 Додатку 1 до Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 років, затверджених наказом МВС України від 16 березня 2015 р. № 275, а також переліку тем науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Харківського національного університету внутрішніх справ, зареєстрованих в Українському інституті науково-технічної і економічної інформації на 2014–2018 рр. (№ ДР 0113U008192).

Мета дисертаційного дослідження сформульована досить ёмко, але водночас коректно, науково обґрунтовано і виважено, а його *задачі* сформульовані системно і досить добре корелюють з означеною метою. *Об'єкт і предмет* дослідження визначені чітко й правильно, вони цілком відповідають анонсованій темі й повною мірою укладаються у рамки наукової спеціальності 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право.

Методи дослідження, обрані дисертантом, є цілком сучасними, ефективними й адекватними поставленим цілям і задачам. Методологічна база дослідження поєднує в собі філософські, загальнонаукові та спеціальні наукові концепції, теорії і методи. Методологічною основою дослідження є філософський діалектико-матеріалістичний підхід, який передбачає розгляд політики і права як реальності, що існує об'єктивно і постійно розвивається під впливом внутрішніх протиріч за активної, творчої ролі людини. Співвідношення між політичною і правовою системами суспільства (підрозділ 1.1) розглядалося за допомогою системно-структурного і структурно-функціонального методів. Історико-правовий метод дослідження застосовувався для дослідження еволюції конституційно-правового регулювання економічних відносин (підрозділ 1.2). «Політичний вимір» конституції та сучасні конституційні моделі регулювання політичних відносин (підрозділ 1.3) розкривались у порівняльно-правовому

плані. За допомогою формально-логічного та формально-юридичного методів досліджувалися конституційно-правові інститути, що визначають характер політичної системи України, а також формулювалися рекомендації щодо внесення змін і доповнень до чинного конституційного законодавства України (розділ 2). При характеристиці конституційно-правового закріплення принципів політичної системи використовувався статистичний метод, а для оцінки сучасного стану забезпечення політичних прав і свобод громадян (підрозділ 2.2.) використовувався соціометричний метод. У роботі над усіма структурними підрозділами дисертації широко використовувалися такі логічні прийоми, як аналіз і синтез, визначення і класифікація.

Робота спирається на надзвичайно потужну, як для кандидатської дисертації, науковознавчу та нормативну базу (401 найменування, у т.ч. 30 мовами держав ЄС).

Наукове і практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що сформульовані в роботі положення, висновки і рекомендації можуть бути використані при вдосконаленні чинного конституційного законодавства, зокрема при формуванні нормативної бази подальших політичних реформ в Україні, у науково-дослідницькій роботі, як основа для більш глибоких і конкретних розробок у даній сфері, а також у навчальному процесі – при написанні підручників і навчальних посібників, при проведенні лекційних і семінарських занять з дисциплін «Конституційне право України» та «Державне право зарубіжних країн».

Структура дисертації є логічною, послідовною, раціональною, вона чітко корелює з предметом, метою та завданнями дослідження. У контексті архітекtonіки дослідження складається з анотації, вступу, двох розділів, що об'єднують сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

Загальна характеристика змісту дисертаційного дослідження.

У вступі, згідно з вимогами МОН України, дисертантом обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, розкрито ступінь наукової розробки проблеми, вказано зв'язок з науковими планами та програмами,

визначено мету й завдання дослідження, його об'єкт, предмет, методологічні основи, сформульовано наукову новизну отриманих результатів, їх теоретичне і практичне значення, наведено дані щодо апробації та публікації результатів дослідження, зазначено структуру та обсяг дисертації.

Розділ 1 дисертаційного дослідження, що має назву «Конституційне право і політика: історико-теоретичні», складається з трьох підрозділів, де узагальнено наукові підходи щодо розуміння сутності політичної системи, її структури, суб'єктно-об'єктного складу, а також ролі правової системи у внормуванні політичних відносин, виокремлено основні сторичні етапи конституційного регулювання політичної системи в зарубіжних країнах у контексті поступального розвитку форми і змісту конституцій, здійснено компаративістське дослідження основних характеристик даного феномену та його співвідношення з політичною конституцією.

Дисертант цілком обґрунтовано стверджує, що співвідношення і взаємодія між політичною і правовою системами простежуються на рівні всіх їхніх підсистем: інституційної, нормативної, функціональної, ідеологічної, комунікативної та результативної; вони мають конкретно-історичний характер і залежать від рівня розвитку суспільства, співвідношення сил між основними соціальними групами, особливостей національного менталітету, геополітичної ситуації та багатьох інших чинників. З іншого боку, співвідношення між політичною і правовою системами має симбіотичний характер. Водночас обидві системи зберігають свою відносну самостійність і самоцінність. Формальними факторами автономії сучасної правої системи щодо політичної системи є специфічний формалізм права, його абстрактна природа, загальність, систематичність, специфічне лінгвістичне вираження (юридична мова) і професіоналізація юридичних агентів (суб'єктів, що здійснюють ті чи інші правові форми діяльності).

Заслуговує на підтримку теза дисертанта про те, що взаємодія між політичною і правовою системами характеризується двома різноспрямованими тенденціями: «політизацією права» і «юридизацією політики». На думку автора,

таку взаємодію можна розглядати в чотирьох аспектах: а) вплив політики на право; б) можливість здійснення політики поза правовими формами; в) вплив права на політику; г) можливість невідповідності права політиці. Справді, такий підхід дає змогу розглядати взаємодію між політичною і правовою системами більш широко, комплексно і різнопланово, виводячи конституційно-правову доктрину на більш високий рівень пізнання закономірностей політико-правового розвитку суспільства.

Загально визнаним на сьогодні є факт, що з розвитком правової державності роль і значення права у його взаємодії з політикою неупинно зростає. При цьому ствердження принципу верховенства права означає, окрім усього іншого, і забезпечення його верховенства над політикою. І провідну роль у нормативному закріпленні політичної системи має відігравати конституційне право.

Характеризуючи еволюцію конституційно-правового регулювання політичних відносин: вітчизняний і зарубіжний досвід, дисертант виокремлює чотири основні сторичні етапи конституційного регулювання політичної системи в зарубіжних країнах у контексті поступального розвитку форми і змісту конституцій. Висновки автора про хронологічні межі й змістовна характеристика кожного з етапів є цілком виваженими й обґрунтованими, вони спираються на глибокий аналіз значного масиву конституційних актів різних держав і правових сімей. Концептуально важливим виглядає висновок автора про те, що всі виокремлені етапи конституційно-правового регулювання політичних відносин змістовно і темпорально корелюють із відповідними «поколіннями» конституцій, при цьому конституційне закріплення політичної системи має тенденцію до розширення разом із розширенням самої політики держави, диверсифікацією її напрямків та збільшенням кількості її суб'єктів. Водночас цілком погоджуємося з тезою дисертанта про те, що сучасний етап розвитку конституційно-правового регулювання політичних відносин характеризується універсалізацією підходів до конституційного закріплення політичної системи (зі збереженням певних національних особливостей),

відходом від монізму («здержавлення») публічної влади та визнання місцевого самоврядування, спробами демократизації та диверсифікації (у т.ч. децентралізації та деконцентрації) публічної влади, демократизації основ правового статусу особи, визнанням дедалі зростаючої ролі інститутів громадянського суспільства у політичній системі.

Важливим здобутком дисертанта є розробка власного понятійного апарату в межах предмета дослідження. Зокрема, заслуговує на підтримку сформульоване автором поняття «конституційна політика», яке пропонується розглядати у двох аспектах: у суб'єктивному – як напрямок юридичної науки, що полягає в розробці оптимальних конституційно-правових меж діяльності суб'єктів політичної системи, та в об'єктивному – як юридичну характеристику політичної системи, що підпорядкована ідеалам конституціоналізму (с. 80). Сприйняття такого підходу, на наш погляд, дозволить конституційно-правовій науці виробити сучасні форми і способи правового демократичного регулювання політичних відносин, органічно поєднати ідеї конституціоналізму з новітніми концепціями демократії.

Ключовим у контексті розгортання авторської концепції конституційно-правових засад політичної системи є підрозділ 1.3 дисертації, де йдеться про «політичний вимір» конституції. На думку дисертанта, «політичний вимір» сучасної конституції отримує своє відображення у тому, що вона, як Основний закон суспільства і держави, обов'язково закріплює такі елементи політичної системи: а) політичні засади конституційного ладу, тобто систему фундаментальних правових принципів, що характеризують сутність, зміст і спрямованість розвитку політичної системи; б) конституційно-правовий статус громадянин та їхніх спільнот у політичній системі; в) конституційну форму держави в системній єдності трьох її складових: форми державного правління, форми державного устрою та форми державного (політичного) режиму; г) конституційну форму місцевого самоврядування як систему суб'єктів муніципальної влади і способів її здійснення); д) конституційну форму громадянського суспільства як систему інститутів громадянського суспільства і

способів їх функціонування. Варто відзначити, що такий підхід є цілком обґрунтованим, конструктивним і зручним для використання для комплексної характеристики конституційно-правових засад політичної системи держави як окремих держав, так і груп держав одного регіону чи історичної епохи.

У Розділі 2 «Конституційно-правові інститути, що визначають сучасний характер політичної системи України», який складається з чотирьох підрозділів, надається розгорнута характеристика основоположних, керівних ідей, на яких ґрунтується конституційна політика України, окреслюється конституційно-правовий статус громадян та їхніх спільнот у політичній системі України, визначаються конституційно-правові засади організації публічної влади в аспекті політичної системи України, розкриваються конституційно-правові аспекти функціонування інститутів громадянського суспільства як суб'єктів політичної системи.

Серед положень другого розділу дисертації А.М. Гільбурта варто відзначити тезу про трирівневу систему правових принципів політичної системи України. При цьому автор обґрунтовано стверджує, що група правових норм, котрі закріплюють принципи першого рівня, являють собою відносно обособлену й внутрішньо стійку підсистему (субінститут) в межах генерального інституту засад конституційного ладу. Цей субінститут, який дисертантом слушно пропонується іменувати «конституційними засадами політичного ладу», регулює найважливіші відносини щодо публічного володарювання. На наш погляд, такий підхід поліпшує існуючі наукові явлення про структуру засад конституційного ладу як провідного генерального інституту та про систему конституційного права взагалі.

Важливе теоретичне і практичне значення має проведене дисертантом дослідження конституційно-правового статусу громадян та їхніх спільнот у політичній системі України (підрозділ 2.2). Дисертант цілком обґрунтовано стверджує, що з огляду на гуманістичні та демократичні засади вітчизняної Конституції, статус громадян та їхніх спільнот (національних, територіальних тощо) є провідним елементом політичної системи нашої країни, оскільки він

значною мірою зумовлює характер всіх інших політичних відносин, а також чинить суттєвий вплив на характер економічної, соціальної та духовно-культурної систем. При цьому конституційно-правовий статус названих суб'єктів слушно розкривається дисертантом передусім через комплекс основних політичних прав та обов'язків людини і громадянина.

Заслуговує на підтримку висновок автора про те, що з огляду на широкий перелік політичних прав і свобод громадян у поєднанні з принципами верховенства права, законності, політичного плюралізму та визнання міжнародно-правових стандартів можна стверджувати, що Конституцією України створено нормативні підвалини для демократичної, плюралістичної (конкурентної) політичної системи, орієнтованої на забезпечення прав і свобод людини. Цілком виваженою й обґрунтованою виглядає й теза автора про те, що, існуючі засади конституційного ладу України, з одного боку, відкривають широкі можливості для розбудови демократії участі або інклюзивної демократії, а з іншого – залишають досить широке «вікно можливостей» для її подальшого розвитку як у бік мажоритаризму (демократії більшості), так і в бік консоціалізму (консенсусної демократії). Крім того, в Україні, як і в інших пострадянських державах, справді існує загроза формування «корпоративної» демократичної системи, котра є викривленою за своїм характером, ігнорує принцип верховенства права, ґрунтується на тіньовій економіці, абсолютизації влади та інших викривлених конституційних цінностях.

При характеристиці конституційно-правових засад організації публічної влади в аспекті політичної системи України (підрозділ 2.3) за основу дослідження дисертантом узято обґрунтовану В.Є. Чиркіним концепцію публічної влади як влади територіальних публічних колективів, під якими розуміються об'єднання людей, створені за територіальною ознакою для організації та здійснення спільного життя, забезпечення життєдіяльності індивідів та їхніх співтовариств. При цьому автор слушно наголошує на необхідності чіткого розмежування рівнів публічної влади і форм її реалізації. Публічна влада кожного рівня (державна влада, влада автономій і муніципальна

влада) може здійснюватись відповідним територіальним публічним колективом безпосередньо (через конституційні форми безпосередньої демократії) або опосередковано (через органи публічної влади та їх посадових осіб). При цьому першоджерелом влади все одно визнається народ, а інші територіальні публічні колективи розглядаються як його невід'ємні частини.

На думку автора, взаємовідносини між місцевим самоврядуванням і державою характеризуються в цілому як дуалістична, відносно децентралізована модель, за наявності стійкої тенденції до децентралізації, особливо щодо органів місцевого самоврядування базового (сіл, селищ, міст) рівня. Водночас дисертант цілком реалістично дивиться на політико-правові процеси в Україні, зокрема слушно зауважує, що гуманізація і децентралізація публічної влади відбувається в досить несприятливих умовах. До найбільш загрозливих внутрішніх факторів він відносить гібридизацію, імітацію та корупцію в органах публічної влади, а зовнішніми – анексію та зовнішню підтримку сепаратизму.

Завершується дисертація дослідженням процесу інституціоналізації інститутів громадянського суспільства від прийняття Декларації про державний суверенітет України 1990 р. дотепер. При цьому на основі ґрунтовного аналізу конституційного законодавства автором переконливо продемонстровано, що загалом у період після прийняття Конституції України і до подій листопада 2013 р. – лютого 2014 р. конституційні засади громадянського суспільства формувалися під впливом ідей деліберативної (дорадчої) демократії. Однак сплеск громадської активності, що припав на 2013-2015 рр. сприяв ренесансу громадянського суспільства в Україні, його якісному перетворенню. Відповідно, потрібен пошук нових організаційно-правових форм розвитку інститутів громадянського суспільства та оптимізації участі громадян в управлінні державними справами.

Дисертант цілком обґрунтовано констатує наявність в Україні разючої невідповідності між чинним конституційним законодавством, яке тяжіє до деліберативної (дорадчої) демократії, і політико-правовою практикою, яка демонструє приклади, притаманні мажоритарній демократії з окремими

проявами авторитаризму. На його думку, для України як транзитивної держави, для якої однією з найважливіших проблем політико-правового характеру традиційно є вибір оптимальної форми врядування, що слугувала б надійним запобіжником від подальшого розколу (фрагментації) суспільства за національною, релігійною, майновою та іншими соціальними ознаками, одним з найбільш прийнятних варіантів вирішення даної проблеми є консоціоналізм.

Слід відзначити, що автор не обмежився теоретичними аспектами, а спрямував своє дослідження на удосконалення конституційного законодавства та існуючої політико-правової практики. В умовах конституційної реформи особливої уваги заслуговують пропозиції дисертанта щодо розширення переліку конституційних форм безпосередньої демократії, запровадження пропорційної системи на виборах всіх колегіальних представницьких органів, крім сільських і селищних рад, прийняття Закону «Про парламентську опозицію та опозиційну діяльність», а також завершення конституційної реформи щодо децентралізації.

Зміст дисертації А.М. Гільбурта в цілому характеризується досить високим теоретичним і науково-методологічним рівнем вирішення поставлених завдань. Положення, що виносяться на захист, здебільшого є обґрунтованими та слушними; вони свідчать про глибоке осмислення автором наявної проблематики та налаштованість на їх конструктивне вирішення.

Разом із тим, вважаємо, що окремі положення дисертаційної роботи А.М. Гільбурта потребують доопрацювання, уточнення чи додаткової аргументації під час захисту:

1. Вище ми відзначали в позитивному ключі запропоновану дисертантом концепцію «конституційної політики». Водночас у дисертації належним чином не розкрито співвідношення між поняттями «конституційна політика» і «політична конституція».

2. На наш погляд, у дисертації недостатньо уваги приділено взаємодії політичної системи з іншими підсистемами суспільного ладу та відображенню такої взаємодії у конституційному праві. У контексті авторської концепції «конституційної політики», варто було б окремо відзначити співвідношення

конституційної політики з конституційною економікою.

3. Дисертант вбачає пріоритетний напрямок розвитку конституційних засад політичної системи України у формуванні консоціалізму та інклюзивної демократії (демократії участі) (с. 98, 202, 204), однак не зазначає, запровадження яких саме конституційних форм прямої та представницької демократії має цьому сприяти.

4. Потребує уточнення й конкретизації, у чому саме виявляється тяжіння до деліберативної (дорадчої) демократії в Україні, про яке згадується у підрозділі 2.4 та висновках дисертації (с. 185, 192, 198).

5. Більш детальної характеристики під час захисту потребують гібридизація та імітація як внутрішні фактори, що загрожують процесам гуманізації та децентралізації публічної влади в Україні, про що йдеться у підрозділах 2.1, 2.4 та висновках дисертації (с. 157, 169, 197, 203).

6. На наш погляд, висновок автора про те, що в Україні в сучасних умовах «формується стійка тенденція до децентралізації, особливо щодо органів місцевого самоврядування базового (сіл, селищ, міст) рівня» (с. 169, 202-203) виглядає зайве оптимістичною з огляду на процеси фактично примусового об'єднання територіальних громад, що призводить віддалення місць надання адміністративних послуг та соціальної інфраструктури від місця проживання членів об'єднаних територіальних громад.

Водночас відзначимо, що наведені зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку роботи, а деякі з них по суті запрошують дисертанта до наукової дискусії та продовження наукових пошуків за обраною темою.

Загалом, дисертація А.М. Гільбурта «Конституційно-правові засади політичної системи України», яка виконана у формі спеціально підготовленого рукопису, і автореферат, що відображає найбільш суттєві і принципові положення дисертації, становлять цілісне і професійно оформлене дослідження. У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і вирішення наукового завдання, що полягає у формуванні цілісної концепції конституційно-правових засад регулювання політичної системи України.

Представлений автореферат адекватно відтворює зміст дисертації, а наукові публікації автора (6 наукових статей, опублікованих у фахових наукових виданнях, у т. ч. 2 – у зарубіжних, і 4 тез доповідей на науково-практичних конференціях) досить повно відображають її основні положення та висновки.

На підставі викладеного вище критичного аналізу вважаємо, що дисертаційне дослідження на тему «Конституційно-правові засади політичної системи України» відповідає вимогам п. 9, 11 Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, та Вимогам до оформлення дисертації, затвердженим Наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 р. № 40, а її автор – Гільбурт Артур Максимович – заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право.

Офіційний опонент

**Завідувач кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
юридичного факультету
Ужгородського національного університету,
Заслужений юрист України,
доктор юридичних наук, професор**

Ю.М. Бисага

